

Dinî Çoğulculuk mu, Dinde Çoğulculuk mu?

Recep KILIÇ*

ABSTRACT

In this paper, I would like to evaluate "religious pluralism" with special reference to the types of revelation in three steps. Firstly, I will explain religious pluralism, secondly I will give some information about the place and types of revelation in religion. Finally I will look at the issue from an Islamic point of view.

Keywords: Religious Diversity, Religious pluralism, Pluralism in Religion, Revelation

"Dinî çoğulculuk mu, dinde çoğulculuk mu?" başlığı altında, özellikle vahyin dindeki konumu açısından dinî çoğulculuğu değerlendirmek istiyorum. Bunun için üç aşamalı bir yol izleyeceğim: İlk önce dinî çoğulculuktan ne anladığımı kısaca ortaya koyacak, sonra vahyin dindeki konumu ve türleri hakkında bilgi verecek, en sonunda da İslam vahyi açısından konuyu kısaca değerlendirmeye çalışacağım.

Dinî çoğulculuk, "dinî çeşitlilik meselesi"nin alt başlığı durumundadır. Dinî çeşitlilik meselesini, konumuz açısından, kısaca şu şekilde formüle etmemiz mümkündür: Dinlerin çeşitliliği olgusu karşısında; a) tek bir din mi Hak'tır ve kurtuluşa erdiricidir? b) bu Hak din ile birlikte, başka dinler de Hak ve kurtarıcı kabul edilebilir mi? c) yoksa hakikat değeri açısından bütün dinler eşit midir? Bu seçeneklerden (a) şıkkını kabul eden yaklaşım *dışlayıcılık*, (b) şıkkını kabul eden yaklaşım *kapsayıcılık*, (c) şıkkını kabul eden yaklaşım ise *çoğulculuk* olarak isimlendirilmektedir.

Dinî çeşitlilik meselesinin tarihi, esasen dinler tarihi kadar eski olmakla beraber, günümüzde tartışılan hâliyle, Avrupa'da Hıristiyanlığın, Katoliklik ve Protestanlık diye, adeta iki farklı dinmiş gibi bölünmesine kadar geri götürülebilir. Daha önce aynı dinî değerlere inananlar arasında köklü bir ayrılık ortaya çıkınca, taraflardan birinin diğeri hakkında nasıl bir dinî yargıda bulunacağı meselesi, önemli bir problem olarak kendini göstermiş ve günümüze kadar da tartışılan bir konu olmayı sürdürmüştür. Ancak 20. asırda muhtelif sebeplerle değişik Batı ülkelerine Müslümanlar da dahil farklı din mensuplarının göçü, tartışmanın hem mahiyetini değiştirmiş, hem de sınırını genişletmiştir. Tartışmanın mâhiyeti değişmiştir, çünkü konu artık sadece

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi

dini açıdan değil aynı zamanda felsefi, siyasi ve sosyal açıdan da tartışılmaya başlanmıştır. Tartışmanın sınırı da, Hıristiyanlığın müstakil birer din nitelikli mezhepleri arasından çıkıp, bütün dinleri kapsayacak şekilde genişlemiştir.

Küreselleşme sürecinde öne çıkarılan din anlayışı, 'dini çoğulculuk' gibi gözükmemektedir. Dini çoğulculuk, kısaca, bütün dinleri, özellikle de yaşayan büyük dinleri, Tanrı'ya eşit seviyede ulaştırın yollar olarak kabul eden görüşün adı olup; hakikat değeri açısından dinler arasında ayırım yapmayı reddeder. Dini çoğulcu için, Tanrıya ulaştırın pek çok dini yol vardır. Böylece, çok kültürlülük, görecelilik ve postmodernizm gibi kavramlarla ifade edilen günümüzün hakim anlayışıyla da uyum içinde olan dini çoğulculuk; bir anlamda, çeşitli dinlerin hakikat iddialarında bulunmaları sorununu, "demokrasi" vasıtasıyla çözüme kavuşturmayı denemektedir. Ancak burada, çeşitli dinlerin kendilerini serbestçe ifade edebilmelerine imkan tanımak anlamındaki "kültürel çoğulculuk" ile dinler arasında hakikat değeri açısından fark görmeyen, her dinin hakikat iddiasını eşit seviyede ve eş zamanlı olarak doğru kabul eden "metafizik çoğulculuk" arasında önemli bir farkın olduğuna işaret etmemiz gerekir. Dolayısıyla birincisinin doğru olması, ikincisinin de mantıken doğru olmasını gerektirmez.

Şöyle ki: Günümüzün önde gelen çoğulcu düşünürü J. Hick için dinin merkezi, teolojik doğrular değil, dinin birey ve toplum hayatında yol açtığı ahlaki dönüşümdür. Hick dinin, teolojik doğrularından ziyade varoluşsal veya hayatı dönüştüren yönüyle ilgilenir.¹ Çünkü ona göre önerme formundaki bunca dini doğruya rağmen Tanrı'nın aşkın gerçekliği bilinemez olarak kalmaya devam eder. Hick, Kant'ın yaptığı meşhur numen/fenomen ayırımını dini çeşitlilik problemine uygular. Kant eşyanın hakikatini temsil eden ve bilinemez olarak kalan "numen" ile eşyanın bize görünen ve bilinebilen yönünü temsil eden fenomen arasında nasıl ayırım yaptıysa Hick de, hakikati bizim için bilinemez olarak kalacak Tanrı'nın gerçekliği (ilahi numen) ile Tanrı'nın tarafımızdan tecrübe edilebilen gerçekliği (ilahi fenomen) arasında benzer bir ayırım yapar. Böylece Hick'e göre var olan çeşitli dinler, ilahi numen'in (bilinemez Tanrı'nın) farklı bir yönünü temsil eder; bu açıdan dinler arasında hakikat değeri açısından bir ayırım yapmak doğru olmaz. Bu sebepten dolayı dinler arasında yapılacak bir mukayese, dinlerin yol açtığı ahlaki ve varoluşsal dönüşüm açısından olmalıdır.²

Görüldüğü gibi dini çoğulculuğu aynı zamanda felsefi açıdan da temellendiren Hick'in teorisinin merkezinde "din" değil "Tanrı" bulunmaktadır. Tanrı bilinemez olarak kaldığından, dinler arasında karar verme konusunda, dinin insan ve toplum hayatında ortaya çıkardığı ahlaki dönüşümlere bakmak dışında bir ölçüt bulunamaz. Bazı noktalarda kabul edilebilir olan

1 John Hick, *An Interpretation of Religion*, London 1989, s. 248; M. Peterson, W. Hasker, B.R. D. B., *Reason and Religious Belief*, Oxford 1998, s. 267.

2 Bu konuda geniş bilgi için bkz: John Hick, *God and the Universe of Faiths*, London 1977; *Problems of Religious Pluralism*, ed. New York 1985; *An Interpretation of Religion*, London 1989; Peterson, Hasker, B.R. D. B., *Reason and Religious Belief*, Oxford 1998; K. R. Samples, "Do All Religions Lead to God", <http://www.reasons.org/resources/fff/2002issue08/index.shtml>

bu bakış açısının, önemli dinî ve felsefi sorunları da bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. İlk olarak bu bakış açısı; dinde, özel bir bilgi kaynağı olarak vahye yer vermemektedir. Vahiy, dinde özel bir bilgi kaynağı olarak kabul edilmediği zaman, dinin teolojik doğrularının belirleyici bir öneminin kalmayacağı açıktır. Ama eğer dinin temelinde, Tanrı'nın özel bir yöntemle, önerme formunda, lafzi olarak bildirdiği hakikatlerden oluşan "vahiy" bulunursa, dinin merkezini, yol açtığı 'ahlaki dönüşüm' değil 'dini doğrular' teşkil eder. Böylece Tanrı, dine/vahye rağmen bilinemez olarak kalmaz. Esasen dinlerin varoluş gerekçelerinden birisi de Tanrı hakkındaki "bilinemezliği" sona erdirmektir. Dolayısıyla dini çoğulculuğu savunan Hick'in hakkında konuştuğu din, İslam da dahil "özel vahiy" merkezli dinlerden "mahiyet itibarıyla" farklıdır. Hick'in iddia ettiği gibi Tanrı, eğer dinlere rağmen hala 'bilinemez' olarak kalırsa, Tanrı'nın bizatihi kendisinin var olduğuna nasıl hükmedilebildiği veya hakkında nasıl konuşulabildiği soruları, cevapsız kalacaktır.

Burada vahyin dindeki belirleyici konumuna işaret etmemiz, konunun açıklığa kavuşmasına katkıda bulunabilir. Dinin en temel kavramlarından birisi, şüphesiz vahiydir. Denebilir ki, bir dinin uluhiyet, iman, kutsal kitap ve teoloji anlayışlarını belirleyen, o dinin sahip olduğu vahiy anlayışıdır. Bundan dolayı dinleri 'vahye sahip olanlar' ve 'olmayanlar' şeklinde ayırma tabii tutmayı yanlış görenler vardır. Bunlara göre vahyisiz din olmadığından, dinleri vahye yükledikleri anlama göre sınıflandırmak daha doğrudur. Çünkü 'özel' bir vahye yer vermedikleri için "doğal din" olarak isimlendirilen anlayışlarda bile, farklı bir anlamda da olsa vahiy fikri bulunmaktadır. Ama buradaki vahiy, "tabii" veya "genel" vahiy olarak isimlendirilmektedir. Bu anlayışta Tanrı, kendisini tabiiatta öylesine açığa vurmuştur ki, insanlar sadece tabiiata bakarak Tanrı'nın iradesinin ne olduğunu kavrayabilirler. Bu anlayışa; tabiat herkese açık olduğu için "genel vahiy", Tanrı kendisini tabiat yoluyla bilindir kıldığı için de "tabii vahiy" adı verilmektedir. İşte bu vahiy anlayışından ayırd etmek üzere Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi teistik dinlerdeki vahiy anlayışına "özel vahiy" adı verilmektedir.

Özel vahyin; a. *Öznesi* (Tanrı), b. *Alicısı* (Peygamber), c. *Vasıtası*, d. *Vahyedilen şey*, olmak üzere 4 temel unsuru vardır. Batı düşüncesinde Aydınlanma ile birlikte 'vahyin vasıtası' ile 'vahyedilen şeyin ne olduğu' konusunda köklü bir anlayış değişikliği ortaya çıkmıştır.

Aydınlanmaya kadar Tanrı'nın *bir dizi hakikati*, önerme veya lafız vasıtasıyla vahyettiği kabul edilirken; Aydınlanma ile birlikte önemli bir düşünür grubu tarafından, Tanrı'nın vahiy adına *bizatihi kendisini açığa vurduğu* veya *ifşa ettiği* kabul edilmeye başlandı. Birinci anlayışa, vahyin vasıtası önerme veya lafız olduğu için *önerme merkezli lafzî vahiy anlayışı*; ikinci anlayışa ise, Tanrı kendi zatını ifşa ettiğinden dolayı, *kişi merkezli vahiy anlayışı* adı verildi. Bu durumda *önerme merkezli lafzî vahiy anlayışına* sahip olan din ile *kişi merkezli vahiy anlayışına* sahip olan din arasında köklü farklılıklar ortaya çıkar. Bu farklılıkları göz önünde bulundurmaksızın dinî çoğulculuk anlayışı

hakkında sağlıklı bir karar veremeyeceğimizi düşündüğümden, bunları kısaca ifade etmek istiyorum.

Önerme merkezli lafzî vahiy anlayışının hakim olduğu dinde Tanrı; kendisi ve âlem hakkında belirli hakikatleri insanlara bildirmektedir. Mutlak varlık olan Tanrı'dan geldikleri için bu hakikatler, dinin sâbitelerini teşkil ederler ve vahiy, dinde müstakil bir bilgi kaynağı olur. Dolayısıyla vahye rağmen Tanrı'nın *bilinemez olarak kaldığını* iddia etmek anlamsız hale gelir.

Değişik dinî ve felsefî sebeplerle bu geleneksel anlayışın yerine ikame edilen *kişi merkezli vahiy anlayışında* ise Tanrı; tarih içinde belirli mucizevî olaylarda, vahiy adına kendisini ifşâ ettiği için, dinde 'mutlak hakikat' yoktur. Sadece, Tanrı'nın kendisini ifşâ ettiği olaya şahit olan insanların, bu olay ile ilgili yorumları vardır. Burada sözü edilen olay ise İSA'dır. Tanrı, vahiy adına Hz. İsa'da kendisini açığa vurmuş; İsa'nın şahsında bu olayın gerçekleştiğine şahit olan insanlar da, gördüklerini kültürel birikimleri çerçevesinde yorumlamışlar, bu yorumlar da dinin kutsal metinlerini oluşturmuştur. Geleneksel önerme merkezli anlayışta dinin kutsal metinleri mutlak hakikatlerin taşıyıcıları durumundayken; kişi merkezli anlayışta kutsal din metinleri, kişilerin kültürel birikimleri çerçevesinde belirli bir olayın yorumu sonucu olduğundan, mutlak hakikatin taşıyıcısı olma gibi bir iddiaları bulunmamaktadır. Hakikat'e ancak bu metinlerin yorumlanması sayesinde ulaşılabilir olduğundan bu yorumların hepsi hakikat değeri açısından eşdeğerdedir.

Batı düşüncesinde en azından Kant'tan bu yana din ile ilgili yazılan eserlerin önemli bir kısmı, kişi merkezli vahiy anlayışı çerçevesinde yazılmıştır. Bu eserler, bizim sahip olduğumuz geleneksel vahiy anlayışı çerçevesinde anlaşıldığında veya bu eserlerde önerilen tezler eleştirel bir değerlendirilmeye tabi tutulmaksızın aynen benimsendiğinde, din alanında ciddi problemler ortaya çıkmaktadır.³

John Hick'in savunduğu "dinî çoğulculuk" tezi, kişi merkezli vahiy anlayışına sahip bir din için geçerli bir anlayış olmakla birlikte, İslam dini gibi *önerme formunda bildirilen özel vahiy merkezli* din açısından savunulabilir bir anlayış değildir. İslam dini açısından geçerli olan din anlayışı, dinî çoğulculuk değil de "**dinde çoğulculuk**" olabilir.

2. Dinî çoğulculuk, ikinci olarak dini ahlaka indirgemektedir. Dinin ahlaki hedeflerinin olduğu doğru olmakla birlikte dini ahlaka indirgemek, teistik dinler açısından mümkün değildir. Çünkü Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi teistik bir din, sadece ahlaki değil aynı zamanda gerçekliğin nihai tabiatı hakkında da metafizik iddialarda bulunur. Öyle ki ahlak, doğruluğunu sınamak üzere dinin bu metafizik hakikatlerine müracaat eder.

3. Üçüncü olarak bu bakış açısı; ahlaki iyi'yi metafizik gerçek'ten kopuk düşünmektedir ki bu, felsefi anlamda tutarlı değildir. Birey ya da toplum hayatında ahlâkî dönüşümü gerçekleştirmek dinlerin öncelikli hedefi olmakla birlikte, bu ahlâkî dönüşümün hakikat üzerine temellendirilmesi gerektiği

3 Vahyin anlamı, dindeki yeri ve anlaşılma biçimleri hakkında geniş bilgi için bkz: Recep Kılıç, Modern Batı Düşüncesinde Vahiy, Ankara: Ank. Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2002.

de gözden uzak tutulmamalıdır. Ayrıca hümanizm gibi seküler dünya görüşlerinin de belirli bir ahlaki dönüşüme katkı sağlayabileceği bir gerçektir.

4. Dördüncü olarak, farklı dinleri "hakikat" değeri karşısında eşit seviyede doğru görmek, temel mantık ilkelerine aykırı görünmektedir. Mesela Hz. İsa ya Tanrıdır ya da değildir; Hz. İsa'nın hem Tanrı olduğunu hem de olmadığını aynı anda kabul etmek, mantıken mümkün olmaz. Küreselleşme sürecinde geçerli bir din anlayışı olarak takdim edilen dini çoğulculuk, bu temel mantık hatasını yapan dinle yapmayan dinlerin arasında bir ayırım yapılması gerektiğini savunmaktadır.

Sonuç olarak;

a) diğer din mensuplarıyla iyi ilişkiler kurma anlamındaki *kültürel* veya *sosyal çoğulculuk* ile dinleri hakikat değeri karşısında eşit seviyede gören *metafizik çoğulculuğu* birbirinden ayrı değerlendirmeliyiz. Dinî çoğulculuk konusundaki tartışma, kültürel veya sosyal çoğulculuk konusunda değil metafizik çoğulculuk konusundadır.

b) Dinler arasında ortak kavramlar ve bu kavramlara yüklenen ortak anlayışlar olmakla birlikte, her dinin kendine özgü farklılıklarının olduğu gerçeğini göz ardı etmemeliyiz.

c) Dinler arasındaki farkı belirginleştiren anahtar kavramlardan birisi 'vahiy'dir. Vahye yüklenen anlam, dinî çoğulculuk konusunda verilecek kararda belirleyici bir özelliğe sahiptir.

d) Kişi merkezli vahiy anlayışına sahip olunması halinde, dinde özel olarak bildirilmiş önerme formunda hakikat bulunmayacağından, dinleri hakikat değeri açısından eşit seviyede gören dinî çoğulculuğun benimsenmesi kendi içinde tutarlıdır. *Dinî çoğulculuğu* savunan John Hick'in, dinde bir bilgi kaynağı olarak vahye yer verip vermediği ve vahiyden ne anladığı özel bir çalışma konusu olmakla birlikte, önerme formunda lafzi vahiy anlayışını benimsemediği açıktır.

e) Önerme formunda lafzi vahiy anlayışına sahip olunması halinde, dinde Tanrı'nın bildirmiş olduğu hakikatler bulunduğu ve din bu hakikatleri bir anlamda temsil ettiği için, dinleri hakikat değeri açısından eşit seviyede gören dinî çoğulculuğun benimsenmesi kendi içinde mantıklı bir çelişki barındırır. Burada olsa olsa "*dinde çoğulculuk*"tan bahsedilebilir.

f) *Dinde çoğulculuk* ile anlatılmak istenen şudur: Dinde lafzi vahiy ile bildirilmiş olan hakikat mutlaktır, yanlış olma ihtimali bulunmamaktadır, çünkü kaynağı Mutlak varlık olan Tanrı'dır. Ancak yapısından kaynaklanan sınırlılıklarından dolayı insanın, bu mutlak hakikati her zaman doğru anladığını iddia etmek mümkün değildir. Bundan dolayı aynı din içinde ortaya çıkmış olan farklı "*anlayışlar*" arasında, hakikat değeri açısından bir ayırım yapmanın imkansızlaştığı durumlar bulunabilir. İşte *dinde çoğulculuk* bu durumu ifade etmek üzere kullanılmaktadır.